

SARS YI AMUKELA MPIMANYISO WA MALI YA TIKO LOWU PFUXETIWEKE

Tshwane, 24 Nyenyenyana 2021 - Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi amukela mpimanyiso wa nhlengeleto wa mali ya tiko lowu pfuxetiweke, lowu tivisiweke hi Holobye wa Timali Tito Mboweni eka mbiko wa yena wa Nxopaxopo wa Mpimanyeto wa 2021.

Ntungu wa COVID-19 wu vi le na nkucetelo wo biha eka nhlengeleto wa mali ya tiko ya xibalo hikwalaho ko wa ka ikhonomi ko tlula lokuya ka nkayakayo wa swa timali wa 2008. Mixungetokulu eka nkulo wa ikhonomi na mali ya tiko swi tshama swi ri mbuyelo wa ntungu wa COVID-19. Leswi swi engeterile ndzahlekelo wa mitirho kun'we na ku tsemiwa ka vanhu emitirhweni, xikoxo xa ntirhiso wa le hansi, bindzulo wa tikhamphani lowu tikeriwaka ku landzela nsivelo wa vukorhokeri wo tika na xikoxo xa misva hinkwayo lexi nga tshembhisiki.

Nkwama wa swa Timali wa Misava Hinkwayo (International Monetary Fund) wu languterile leswaku mbuyelo wa GDP wa Afrika-Dzonga wu va na nkhwanyano wa matimba wa 7.5%. Nghingiriko wa ikhonomi wu languteriwile ku kuma mphuxo hi 2021; hambiswiritano, magandlati lama pfuxetiweke na mixaka yintshwa ya xitsongwatsongwana swi tisa ku vilela eka mbonako exikarhi ka mimpasiso ya nsawutiso ya sweswinyana. Langutelo wa nkulo wo tsana wa mphuxo wu kombisa switandzhaku swa nkarhi wo leha na ntiyiso wa leswaku matshalatshala man'wana mo hunguta vukarhi ma ta laveka.

Mbuyelo wa mali ya tiko wu kombisa nkucetelo wo biha wa COVID-19 eka ikhonomi leyi nga ku tikeriwani. Milangutelo ya nkulo wa tshaku ra xibalo yi tsanile swinene ku sukela ku vi le na Mpimanyeto wa 2020. Nhlengeleto wa Xibalo xa Malinghena xa Munhu hi Yexe (PIT) wu khumbhekile hi mhaka ya vupfumalantirho lebyi tlakukaka na miholo ya le hansi. Mihlengaleto ya Xibalo xa Malinghena ya Mabindzu (CIT) yi khwanyanile ku sukela hi 2018/19, hi ku fambisiwa hi ku wa ka mibindzulo ya mabindzu exikarhi ka swin'wana. Mindzuvo yo karhi ya ekisayizi yi languteriwile ku wa hi kwalomuya ka 50% tanihi mbuyelo wa mialelo ya nghingiriko wo xavisa na miyimiso ya xibalo.

Ku sukela hi Nhlangua 2020, ku vi le na mpfuko wa matimba lowu nga languteriwangiki eka Xibalo xa Mixavo xa Laha Kaya (VAT) na mindzuvo ya Khasitomo leyi khulukaka ku suka eka ntlakuko wa ntirhiso endzhakukaloko mialelo ya nsivelo wa vukorhokeri yi vevukisiwile. Mihlengaleto ya VAT ya n'hweti na n'hweti ya laha kaya ku sukela hi Mhawuri a yi ri ehenhla ku tlula tin'hweti to yelana hi 2019, naswona mihlengaleto ya levhi ya mafurha yi antswile.

Mixavo ya matimba ya swixavisiwa ku ya emakumu ya 2020 ku katsiwa na nchiko wa rhandi swi tlakusile mixaviso ya swixavisiwa tanihileswi xikoxo xa misava hinkwayo a xi tlakuka, kwalaho ku seketela engetelo eka nhlengaleto wa mali ya tiko ya xibalo (CIT ya nkarhinyana) ku suka eka sekithara ya mugodi.

Handle ka mbango lowu tlhontlhaka no tirha hi ku tikeriwa, mihlengaleto ya mali ya tiko yi vi le emanembenembeni ehenhla ka swipakani leswi vekiweke hi Xitatimende Pholisi ya Mpimanyeto wa Nkarhi wa le Xikarhi xa Nhlangua 2020. Tanihi mbuyelo wo pfuka eka ntirhiso na miholo exikarhi ka Nhlangua na N'wendzambahala 2020, no

ndlandlamuxa swikumiwa swa CIT ku suka eka sekithara ya mugodi, mihlengeleto ya mali ya tiko ya 2020/21 yi languteriwile ku va R99.6 billion ehenhla ka mpimanyiso wa MTBPS.

Holobye kwalaho u engeterile mpimanyiso wa mali ya tiko a langutele mihlengeleto ya mali ya tiko yo antswa ku tlula leyi languteriweke ku ya eka R1 212.2 billion naswona mpimanyiso wa 2021/22 wu vekiwile eka R1 365.1 billion. Mpimanyiso wa Lembeximali wa xibalo wa 2020/21 ku ya eka GDP sweswi wu yime eka 24.6% naswona wu bvumbhiwa ku va wu ta pfuka eka mipimo ya masungulo ya COVID-19 ya 26.3% eka lembe ra swa timali ra 2027/28. Mihlengetelo ya mali ya tiko leyi kombisiweke ya R1 212.2 billion yi kombisa timali ta tiko ta xibalo eka lembeximali ku fikela Nyenyankulu 2021, leyi khwanyanaka hi xihatla eka 10.6% ku tlula ikhonomi leyi kombisiweke ku va yi ta khwanyana eka 4.4% eka nkarhi wo fana. Timali ta tiko ti khumbhekile, hi matshalatshala ya vevukiso wa xibalo exikarhi ka swin'wana, tikhamphani ti ya eka mindzahlekelo leyi hleleriweke hi mbuyelo lowu vangyiweke hi ku nonoka eku pfukeni ka swibalo swa malinghena ya mabindzu, mipimo ya ntholo na muholo swi chikile hi nkucetelo wa ntlheriselo eka swibalo swa ntholo naswona ntirhiso hinkwawo a wu pfukangi hi xihatla eka mipimo ya masungulo ya Covid-19 leyi khumbheke ku pfuka ka swibalo swa ntirhiso. Ku engetelela, mpimo wo tontswa wa michiko eka timali ta tiko wu kombisa nkucetelo wo yirisiwa ka ku xavisiwa ka xihoko na tisigarete na swibalo swa ekisayizi leswi fambeke khale. Exikarhi ka lembe ra tlhonthlo, SARS yi ndlandlamuxile migingiriko ya yona ya nandzeleriso leyi ve ke na nkucetelo wa R107b leyi simekiweke eka timali ta tiko ku sukela hi ti 31 N'wendzambahala 2020.

Nkanakano eka ikhonomi wu languteriwa ku ya mahlweni wu tikisela hi 2021/2022 kambe hi tinyiketerile ku tirha hi nga karhali, ku tirhisa matshalatshala hinkwawo ku fikelela mpimanyiso. Hi ta ya emahlweni hi nyika ntshembho, nhlamuselo na ku bvumba eka vahakelaxibalo ku va kotisa ku fikelela swiboho swa yona. SARS yi hatlisisa mitumbuluxo ya swilo leswintshwa eka xivono ku endla swi olova eka vaholi va malinghena ya ntolovelo. Loko hi ri karhi hi entisa ndhavuko wa nandzeleriso hi ntsakelo, hi tlhela hi tirha leswaku swi tika no durha eka vahakelaxibalo lava nga landzelerisiki.

Hi le rendzweni ro aka "SARS yo tlhariha ya ximodeni, leyi nga na xindzhuti lexi nga kanakanisiki, yo tshembheka no naveriwa". Xikongomiso xa hina xi le ka nhlayo ya swikongomelo, exikarhi ka swin'wana i ku ndlandlamuxa mpimo wa swikumiwa swa vahakelaxibalo hi ku tirhisa vandla ra vunharhu na swihlovo swin'wana swa vuxokoxoko, ku katsa na engetelo wa ntirhiso wa switiviwa hi ku tirhisa ku dyondza hi michini na vutlharhi lebyi nga ri ki bya ntumbuluko. Ntshikilelo wu le ku anamiseni ka tshaku ra xibalo, ku antswisa nandzeleriso wa xibalo, nkongomiso lowu engeteriweke eka rifumo ra xibalo, na tlakusa matshalatshala yo hlamula eka ikhonomi leyi nga ri ki nawini na vugevenga.

Ndza khensa eka vaaki va Afrika-Dzonga hinkwavo eka ku hoxa xandla na nseketelo wa n'wina.

Xibalo xa n'wina xi na nkoka!

Mi komberiwa ku vona xikhomanisiwa xa swifaniso swa mali ya tiko.

Ku kuma vuxokoxoko byo hlaya, tihlanguke na Sarsmedia@sars.gov.za